

Передмова

Вимоги до сьогоднішніх випускників досить високі, що спонукає учнів до серйозної підготовки, зокрема і формування вмінь застосовувати набуті знання на практиці.

Поширення нових освітніх технологій дає змогу прогнозувати результат навчальної діяльності.

Пропонований довідник допоможе старшокласникам та абітурієнтам оцінити рівень своєї мовної підготовки, виявити прогалини, узагальнити, систематизувати та самостійно перевірити знання з української мови, застосувати їх у виконанні тестових завдань, передбачених ЗНО.

Посібник має певні особливості:

- в окремий розділ згруповано орфографічні правила, подано короткі словнички, які ілюструють складні випадки написання та наголошення слів;
- для кращого запам'ятовування найважливішої інформації, зокрема винятків, використано мовні конструкції «Увага!», «Не сплутуй», «Запам'ятай», «Не забудь»;
- науковий матеріал подано у доступній формі, вибрано найважливіші відомості з розділів курсу сучасної української мови;
- різні шрифти, розміщення окремого матеріалу у формі таблиць допоможе візуально краще сприймати інформацію.

ОСНОВНІ РОЗДІЛИ НАУКИ ПРО МОВУ

РОЗДІЛ	ВИВЧАЄ
графіка	співвідношення звуків і букв
фонетика	звуковий склад мови
орфоепія	правильну вимову
орфографія	правильне написання
будова слова	значущі частини слова (морфеми)
словотвір	способи творення слів
лексикологія	лексичне значення слів
фразеологія	стійкі словосполучення
морфологія	частини мови
синтаксис	словосполучення та речення
пунктуація	розділові знаки
стилістика	стилі мовлення
лінгвістика	зміст і структуру тексту

УКРАЇНСЬКА АБЕТКА (АЛФАВІТ, АЗБУКА)

А Б В Г Ґ Д Е Є Ж З И І Ї Й К Л М Н О
П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ю Я (33).

ФОНЕТИКА

ГОЛОСНІ ТА ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ

Фонетика вивчає **звуковий склад мови**. В українській мові **38** звуків.

Голосні (6) — [a], [o], [e], [u], [i], [y].

Вони бувають **наголошеними** та **ненаголошеними**.

Їх позначаються **10** літерами: **а, о, у, е, и, і, я, ю, є, ї**.

Приголосні (32) поділяють на:

сонорні: [p], [л], [m], [н], [в], [й] — їх відносять до дзвінких;

шумні (всі інші звуки) поділяють на:

дзвінкі [б], [д], [д'], [з], [г], [з'], [ж], [дж], [дз], [дз'];

глухі [п], [т], [т'], [х], [к], [с], [с'], [ш], [ч], [ц], [ц'], [ф].

Увага!

Глухі звуки утворюються лише з шуму, а дзвінкі — з голосу та шуму.

Шиплячі — [ж], [ч], [ш], [дж].

М'які — [д'], [т'], [з'], [с'], [дз], [ц'], [л'], [н'], [р'], [й].

М'які звуки, **крім [й]**, мають тверді відповідники й утворюють пари: *пень*[п *е* н'] — *ночви*[н *о* ч в и *е*].

Запам'ятай: [й] — завжди м'який.

Тверді — [б], [п], [в], [м], [ф], [ж], [ч], [ш], [дж], [г], [к], [х], [т].

Ці приголосні парних м'яких не мають. Лише перед [й] та **я, ю, є**, які позначають один звук, вони можуть бути **пом'якшеними** (напівм'якими).

Таку вимову позначаємо знаком [']: [б' і к], [п' у р е].

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗВУКІВ І БУКВ

1) **щ** — [шч] → завжди два звуки:
ї — [йі] → *щавель* [ш ч а в е л'],
їжа [й і ж а];

2) **дж** — [дж] і [дж]; **дз** — [дз] і [дз] (залежно від слова): *джміль* [дж м' і л'], **але піджак** [п' і д ж а к];

3) **я, ю, є** — [йа], [йу], [йе]:

а) на початку слова: *яблуня* [й а б л у н ' а],
юнак [й у н а к];

б) після голосного: *моє* [м о й е], *союз* [с о й у з];

в) після апострофа: *м'ята* [м й а т а],
подвір'я [п о д в' і р й а].

г) після знака м'якшення: *Ньютон* [н' й у т о н], *порт'єра* [п о р т' й е р а].

УПОДІБНЕННЯ ЗВУКІВ

1. Ненаголошений [e] наближається до [u]:
[с е^е л о́], [с т е^е ж к і́].

2. Ненаголошений [u] наближається до [e]:
[з и^е м а́], [в и^е ш н е́ в о].

3. Ненаголошений [o] перед складом з наголошеним [y] або [i] наближається до [y]: [г о^у л у́ б к а], [к о^у ж у́ х], [с о^у б і́], [т о^у б і́].

4. Дзвінки в кінці слів і перед глухими в середині слова не оглушуються: [ч у б], [г р и б], [р і б к а], [с т е́ ж к а], [к а́ з к а].

А л е:

легко [л е́ х к о], вогкий [в о х к і́ й],

нігті [н' і х т' і], кігті [к' і х т' і],

дьюгтю [д' о́ х т' у].

5. Глухі перед дзвінками в середині слова вимовляються дзвінко:

просьба [п р о́ з' б а], вокзал [в о г з а́ л], лічба [л' і б̆ж б а́].

Запам'ятай правопис: айсберг, аякже, Великдень, молотьба, осьде, повсякденний, рюкзак, футбол, якби.

6. [з] у прийменниках і префіксах перед:

а) шиплячими уподібнюється до шиплячих:
з жахом [ж: а́ х о м], безжурні [б е^е ж: у́ р н' і],
розжувати [р о ж: у в а́ т и^е];

б) **глухими** вимовляється **глухо**:

з того [с т о г ó], зцідити [с ' ц' і д і́ т и е].

Увага!

В інших випадках префікси **роз-**, **без-** мають подвійну вимову:

розгладила — [р о з г л á д и е л а]

і [р о с г л á д и е л а].

7. Сполучення:

-**пся** вимовляються як [с': а]: б'єшся [б'й'е'с': а];

-**жся** — [з'с'а]: намажся [н а м á з'с'а];

-**чся** — [ц'с'а]: морочся [м о р ó ц'с'а];

-**ться** — [ц':а]: сміється [с' м' і й'е'ц': а];

-**жц-** — [з'ц']: ніжці [н' і з'ц' і];

-**шц-** — [с'ц']: пляшці [п л' á с' ц' і];

-**чц-** — [ц']: у яблучці [у й' á б л у ц': і].

-**дськ-** — [ц'к]: людський [л' у' ц'к и й]

-**тськ-** — [ц'к]: карпатський [к а р п á ц'к и й]

8. [ð], [т], [з], [с], [ðз], [ц], [н], [л] перед м'якими та пом'якшеними можуть вимовлятися м'яко: безодня [б е^м з ó д'н'а], свято [с'в'á т о], суцвіття [с у ц'в'і'т': а], весняний [в е^мс'н'á н и е й], у казці [у к á з'ц' і], а л е уподібнення за м'якістю **не відбувається** у таких словах: відкіля, схід, змінити, розбір тощо.

Увага!

Подвоєні букви не завжди вимовляються як подовжені звуки: міськком [м' і с'к ó м], Вінниччина [в' і н: и е ч и е н а].

СКЛАД

Запам'ятай! У слові стільки **складів**, скільки **голосних звуків**.

Відкритий склад — закінчується **голосним звуком**.

Закритий склад — закінчується **приголосним звуком**.

Піс-ня (1-й склад закритий, 2-й — відкритий).

НАГОЛОС

Це **посилення голосу** на одному зі складів.

Наголос в українській мові **вільний** (може бути на будь-якому зі складів): *ба́йка, молóчний, дитинча́*.

Увага!

Зі зміною наголосу може змінитися **лексичне** (*а́тлас — атла́с*) і **граматичне** (*се́стри — сестри́*) значення слова.

Посилення голосу на якомусь слові в реченні називається **логічним наголосом**.

Словничок наголосів

Іменники

Бідно́та (збірне), біднотá (стан), боя́знь, ведме́дця, вередá, веретéно, вигна́ння, ви́года (зиск),

вигóда (зручність), видáння, видання́ (бути на видноті), визнáння, вíпадок, вíтратa, вíльха, вíрші, вiтчiм, Водóхреще, Герасiм, гороші́на, гостéй, граблi, громадя́нин, грóшей, гуркóтнява, дiтьми, добу́ток, до́нька, дочка́, жерло́, жолуді́, завда́ння, зага́дка, за́кладка (предмет), закла́дка (дія), за́мазка, зiбра́ння, знаме́но, iкло, iко́нопис, iнохiдь, ка́йло, ка́мбала, каталóг, кіломе́тр, ко́лесо, комиза́, корóмисло, кочови́ще, кропива́, ку́пиль, мерзлота́, мерзота́, напiй, на́ріст, недоíмка, нена́висть, нiздря́, об'єднáння (дія), об'єднáння (організація), óбiг, обiрванець, обiця́нка, óбмін, обрúч, обúх, óгрiхи, одно́літок, озимина́, óлень, оповiда́ч, осокá, отáман, перевíтратa, перéпис, пiдлота́, пóдруга, пóзов, пóказ, пóкрив, пómилка, приказкí, прiятель, прóдаж, прóшарок, п'яни́ця, рéшето, рóзвідка, рукавí, рука́ва, ру́но, русло́, саночкí, середина́, сильце́, смак — сма́ку (р.в.), солони́нка, спи́на, танóк, тезко́, терезí, терно́слив, течiя́, тéчii (мн.), тризу́б, фарту́х, це́нтнер, ци́ган (одн.), ци́ган (мн.), Черемо́ш, чорно́зем, чорно́ліс, чорно́слив, шофе́р, щéлепа, щíпци.

Прикметники

Бадьорíший, берестяни́й, валовíй, варéна (прикм.), ва́рена (дiсприкм.), визво́льний (рух), виши́ваний, виши́ванка, глáдкий (рiвний), гладкíй (товстий), добрeнький, карто́пляний, кiлькаразóвий,

ко́сий, крі́пкий, мозоли́стий, на́званий (дісприкм.), назва́ний (нерідний), новгоро́дський (Новгород), но́вий, одноразо́вий, палацо́вий, пересі́чний (звичайний), пересі́чний (той, що перетинається), пе́чена (дісприкм.), пече́на (прикм.), порядко́вий, прі́сний, рі́нковий, сі́льськогосподарський, соняхо́вий, ставна́ (жінка), фахові́й, цікаве́нький, ча́дний, чергові́й, шаржові́й, щупле́нький, я́сний, юхто́вий.

Дієслова

Бри́кнути (впасти), брикну́ти (хвицьнути), в'я́лити, везті́, весті́, ві́сіти, відобра́зити, відпові́сті, візьмеш, втру́титися, ганьбі́ти, дрижимо́, дрижите́, жалі́ти, завесті́, загля́нути, задобрі́ти, заіржа́віти, заржа́віти, засто́порити, звору́шити (когось), зворуші́ти (щось), зобра́зити, зубо́жіти, комизі́тися, мига́ти, мигну́ти, нена́видіти, нести́, несемо́, несете́, па́сти, перетерпі́ти, перчі́ти, печемо́, печете́, плести́, плисти́, поталані́ло, розку́порити, се́рдити, сла́вимо, славі́мо, стрибну́ти, черка́ти, чірка́ти.

Прислівники

Ба́йдуже, без про́сипу, ві́зирцем, водно́раз, водно́час, впо́вні, втри́дорога, втриши́й, голіру́ч, добі́ла, допі́зна, досі́та (досхочу́), завви́шки, зазвича́й, запі́вдάρма, запі́вніч, заразо́м, на відча́й,

на́бір, наві́дліг, наві́дмаш, наві́друб, на́вскіс, на́впіл, на́вхрест, наза́хват, навздога́д, нао́дмаш, наперéваги, напо́хваті, напри́кінці, напропа́ле, наро́зхват, натщéсерце, неспро́ста, нізві́дки (з жодного місця), нізві́дки (нема звідки), обі́руч, опо́лудні, поблизу́, поза́торік, попідруки, ра́зом, руко́паш, спра́віку, спро́ста, шкода́.

Числівники

Два, три, чотири **бра́ти, ра́зи, си́ни**, п'ять і т. д. **браті́в, разі́в, сині́в**, одина́дцять, чотирна́дцять.

Медичні терміни

Абсце́с, азоте́мія, алопа́тія, амнезі́я, ветерина́рія, гідропа́тія, гіперсо́мнія, гіпогліке́мія, диспансе́р, епіле́псія, інсу́льт, ліка́рська (трава), ліка́рський (халат), медикаме́нти, флюорогра́фія.

Іншомовні слова

А́брис (контур), агроно́мія, антипа́тія, апока́ліпсис, асиметрі́я, бу́нгало, гастроно́мія, дози́метрія, експе́рт, інду́стрія, йогу́рт, куліна́рія, літогра́фія, ма́ркетинг, оксі́морон, партéр, па́сквіль, перипеті́я, піала́, псевдоні́м, симетрі́я, синоні́мія, фено́мен, філантро́пія, фо́льга, це́нтнер, юриспруде́нція.